

Bányászünnepek

BEVEZETÉS

A társadalmak egyik fenntartó eleme az emlékezés, amely a kulturális értékrendben és a réteggkulturákban jelenik meg. Magyarországon 1951-ig bányavidékenként általánosan december 4-én tartottak bányászünnepet. 1951-től országosan szeptember első vasárnapját jelölték ki bányászünnepé. Ezzel eltűnt az évszázadok óta szokásként megtartott december 4-i Szent Borbála-ünnep. A szeptemberi Bányásznapi mozgalommá nőtt, több napossá alakult. Szeptember első vasárnapja kibővült az előtte lévő két nappal, így már pénteken elkezdődtek a megemlékezések, koszorúzások, kulturális szórakoztató programok. A központi ünnepség mellett a bányavidékeken is megtartották a Bányásznapot. Hatása meghatározó volt a kialakult bányászréteg formálódásában, a bányásztudat, a hagyomány megőrzésében, a visszaemlékezésekben.¹

1951 – AZ ELSŐ MAGYAR BÁNYÁSZNAP

Az országban nagy erőfeszítések történtek a széntermelés mindenáron történő fokozására. Minden ágazatban szovjet mintára munkaverseny szerveződött a szovjet sztahanovista mozgalom példájára. 1951-ben az alkotmány napjára szervezett széntermelési versenyt a kisterenyei bányászok nyerték.

Előtte egy évvel volt a magyar szénbányászat egyik legsúlyosabb szerencsétlensége a tatabányai XII-es aknában, a 928-as munkahelyen. 1950. december 30-án az éjszakai műszakba 113 tatabányai, vértesszőlői és héregi bányász szállt le, 23 óra 20 perckor a mélyben nagy területre kiterjedő sújtólég- és sorozatos szénporrobbanás történt, melynek következtében 81 bányász hősi halált halt. Az ő emlékükre született a Bányásznapi, valamint az ágazat munkásmozgalmának is emléket állítandó az 1919. szeptember 6-ai tatabányai csendőrsortűzre is emlékezni kívántak. Volt még egy indok: a kommunista rendszer az új bányászünnepel megszakítani szándékozott az évszázados Borbála-tiszteletet, kiiktatva a vallási érzületet a bányászság életéből. 1951-től szeptember első vasárnapján országosan egységesen tartották a Bányásznapot.

A Bányásznapi beépült az ünnepek közé. Eseményei tömegeket mozgattak meg, az ebből az alkalomból készült művészeti alkotások, tárgyak (bélyegek, cigaretták, gyufacímkek, szalvéták, naptárak, étkészletek, korsók stb.) az ágazat kulturális gazdagodását is jelezték. A Bányásznapi szervezésében kiemelkedő szerepe volt a Bányászati Dolgozók Szakszervezetének. A Bányásznapi közösségépítő befolyása máig követhető, része a volt bányavidékek ünnepségeinek, de az állami megemlékezések is megmaradtak.

¹ *Szenttamási István Tamás*: „A bánya, az volt az életem...”. A munkahely hatása az identitás alakulására a szocialista Lyukóbányán. *Múltunk* 2007. 2. 83–104., <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/szenttamasi.pdf>

A SZENT BORBÁLA-TISZTELET

Az Európában a bányászság ünnepe történetileg a december 4-i Szent Borbála-naphoz kapcsolódik. Az emberek Istenbe vetett hite, e hit képviselőinek ismerete és az emberi élet nehézségei, a balesetek, betegségek elhárítása és a boldog halál kérése alakította a segítőszentekhez fordulást a kora középkortól. A tizennégy segítőszent (Quatuordecim Auxiliatores, Quattuordecim Advocati, Vierzehn Nothelfer), az első századok keresztény vértanúi a hagyomány szerint haláluk előtt ígéretet kaptak Istentől, hogy a hozzájuk fordulókat nagy bajaikban megsegíthetik. A veszélyek megelőzéséért és elhárításáért a bányászok Istentől kértek segítséget, oltalmat a segítőszentek családjába tartozó Szent Borbálán keresztül. A Borbála-tisztelet a német nyelvterületen alakult ki, a XIV. és XV. századra Európa-szerte elterjedt. Tiszteletét a német területekről hazánkba betelepült bányászok hozták magukkal, és a szénbányászat terjedésével, a bányamunkásság tömegesedésével vált általánossá.²

Szent Borbála szobra a Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum kertjében, Gáspár Géza műve

magával. [...]” A György-akna melletti erdő észak-nyugati része sokáig a pécsszabolcsiak pihenő- és találkozóhelye volt. Az 1893. évi általános sztrájk idején ide menekült a bányászok egy része, majd a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége Mecsekszabolcsi Helyi csoportja itt rendezte ünnepségeit, gyűléseit, 1921 után a május elsejei és a Borbála-napi ünnepségek színhelye volt.³

2 Huszár Zoltán: Az első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) munkaszervezete, munkakultúrája a vállalat Pécs környéki bányavidékein a 19–20. század fordulóján. In A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18–20. században. Hajnal István Kör-Nógrád Megyei Levéltár–Budapest Főváros Levéltára, Salgótarján–Budapest, 2003.

3 Szent Borbála gazdag irodalmából lásd például Dallos Ferencné: Szent Borbála, a bányászok és kohászok védőszentje. Budapest, 2010; Hála József–Landgraf Ildikó: Magyarországi bányászmondák. Rudabánya, 2001. 20, 48–49.; Mátrai János: Védő és segítő szentjeink. Budapest, 1941. 8.

SZENT ISTVÁN ÉS SZENT PROKOP

Ismertek a bányászok más védelmezői is: Dániel próféta (Csehország, Svájc), Szent István,⁴ Szent Kelemen (Észak-Magyarország) és Szent Prokop.⁵

A magyar bányászatban a nemzeti bányásznapi megteremtése érdekében Szent István személye is felmerült – az első ilyen ünnepet 1893-ban Szászvárott tartották meg. Több kezdeményezés, tudományos magyarázat kísérte a bevezetés útját. Napját Tatabányán, a nógrádi bányavidéken és másutt is megtartották, de ezek nem tudták a Borbála-ünnepet felváltani.

A nógrádi bányavidékre betelepült cseh és morva bányászok hozták be a Szent Prokop-tiszteletet. Ott egy időben a Prokop-nap volt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (Salgó) bányászainak központi ünnepe. Neve nem szerepel a 14 védőszent sorában. Ünnepet július 8-án (általában a július 4-ét követő vasárnapon) tartották. Több Szent Prokopról van ismertünk, közülük Sázavai Szent Prokop a XIX. században lett a nógrádi bányászok védőszentje. Idővel a Salgó már nem akart két ünnepet támogatni, meg a Prokop-tisztelet az idők folyamán oly mértékben csökkent, ahogy az eredeti bányászság fogyott, így az ünnep elhalt.

A BORBÁLA-NAP ÚJJÁÉLESZTÉSE

1951 után a Borbála-ünnep nem szűnt meg – sajátos helyzet állt elő. A vallásellenes állam és a kommunista párt le akarta választani a bányászünnepet a Borbála-napról, de ez nem sikerült. A nap szelleme, megtartása ellen sokféle intézkedés történt. Elítélő szeminaryumi foglalkozás, egyfajta ellenségkép kialakítása, személyeskedő megítélés, ellenprogramok szervezése a Borbála-napra – a legváltozatosabb formák kerültek elő, de ezek többsége elhalt a bányászok részben közömbössége, részben belső és külső ellenállása okán. A nyílt Borbála-ellenesség 1956-ig megvolt, ezután egyre kevesebb nyomát találjuk, bár nagyobb ünneplésre még csak ritkán került sor. Külön tanulmányt érdemelne a bányászszakszervezet viszonya az ünnephez, mely számos fordulattal az erőteljes tagadás, majd elfogadás végletei között nyilvánult meg. Hasonlóan a bányavállalatokhoz, amelyek különbözőképpen viszonyultak a Borbála-naphoz. A bányászok képzés intézményeiben is felleljük a Borbála-nap megünneplését. A Borbála-kultusz mint bűvópatak jelen volt az ünnepnapok között.

Bár a bányavidékek új bányászai kezdetben alig tudtak a bányászünnepekről, a törzsökös „régik” bányászok azonban számon tartották a Borbála-napot. Hivatalosan nem ünnepeltek, de a vallási körbe „áttolt” megemlékezést sok helyt megrendezték. Hallgatólagosan tudomásul vették, majd mindenütt voltak megemlékezések. A bányavidékek templomaiban megtartották a Borbála-miséket, amelyeken mindig voltak résztvevők. Ezek az alkalmak esetlegesen még vállalati támogatást is kaptak. Mivel sem a bányászszakszervezet, sem az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE) nyíltan nem foglaltak állást a Borbála-nappal kapcsolatban, a szakmai „béke” érdekében maradt a felemás állapot. A hivatalos és nem hivatalos két ünnep egymás mellett élése állandó feszültséget okozott, melyet a vállalatok igyekeztek megoldani, több-kevesebb sikerrel.⁶

4 *Aknaszlatinai György Albert*: Szent Borbála – Szent István. Bányászati és Kohászati Lapok 1937. 236–237.

5 *Dr. Szvirček Ferenc*: Prokop ünnep. Szent és profán ünnepek, <https://dornyaymuzeum.hu/banyaszati-kiallitohely/prokop-unnep-szent-es-profan-unnep/>

6 A mecseki szénbányász OMBKE-csoportjának rendszeres szakmai tanulmányútjain (Ausztria, Lengyelország, Németország), dr. Radó Aladár titkár szervezésében mindig alkalom adódott néhány főnek egy-egy Borbála-emlékhely megtekintésére, volt jezsuita iskolatársakkal való találkozásra, eszmecekerére.

A Mecseki Szénbányák felszámolási helyzetében is felmerült a bekövetkező vállalat-megszűnés esetén lehetséges változás. Egyes véleményezők szerint a Bányásznapi elnökségre kerül, újra a Borbála-napi lesz a bányásznapi, amit a vállalat közvéleménye nemigen akart elfogadni, a párt és a szakszervezet pedig ragaszkodott a Bányásznapi egyedüli megtartásához. A Borbála-napi hivatalos, vállalati programba illesztése kapcsán Pécsen 1989. januárjában a párt és a szakszervezet, meg a vállalatvezetés vitája odáig vezetett, hogy központi állásfoglalást kértek a Borbála-napi ünnepével kapcsolatban. Mivel egyetlen fórum sem válaszolt, véleményalkotásra kérték fel Gergely Ernő történészt, megerősítendő a napi jelentőségét és megünnepelehetőségét. A felvetésre és Gergely Ernő tanulmányára⁷ nem volt válasz, de a bekövetkező változások meghozták a megoldást.

A védőszent kultuszának több évtizedes kihagyás utáni újjáélesztése érdemi megvalósítók kezébe került. Csath Béla okl. bányamérnök szervezésével bizottság alakult, amely az OMBKE vezetésének támogatásával megteremtette az 1989. december 4-i Borbála-napi méltó körülményeit.⁸ Véleményem szerint nehezen elképzelhető és hihető, hogy – ahogy közölték – érdemes magyar bányászok, bányamérnökök csak egy németországi (Eisenerz) út során (1988) ismerték volna fel a Borbála-tisztelet létezését, hisz az OMBKE vezetősége és maguk is megélhették a kultusz meglétét a bányavidékeken. Talán inkább az a felismerés fogalmazódott meg az eisenerzi út részvevőiben, hogy a változás sodrában miképp és hogyan lehetne megszervezni a Borbála-napi megünneplését, hogyan lehet elfogadtatni, hivatalos ünnepé iktatni a Borbála-napi? Erre szerveztek meg – immár az OMBKE vezetőségének támogatásával – egy Borbála-konferenciát (1989. december 4.) a Központi Bányászati Fejlesztési Intézetben és ünnepi szentmisét gazdag kíséreműsorral a városmaiori plébániatemplomban. A misét Lampert Zoltán plébános celebrálta. A konferencián dr. Petrassy Miklós vezérigazgató bevezetője után Bircher Erzsébet, akkor a soproni Központi Bányászati Múzeum tudományos munkatársa, ma igazgatója és dr. Molnár László, a Központi Bányászati Múzeum igazgatója tartottak Borbáláról előadásokat. Ez az alkalom nyitotta meg a Borbála-napi megünneplésének új korszakát. A rendezvényen bányavállalatok küldöttségei is megjelentek. A Mecsek bányászata delegációval képviseltette magát (Huszár Zoltán történész, a Pécsi Bányászati Múzeum első, akkor kinevezett igazgatója, Dravec József, Mecseki Ércbánya; Jerney Miklós, Mecseki Ércbánya; dr. Krisztián Béla és dr. Szabolcs Lajos, OMBKE Mecseki Szénbánya. A Mecsek küldöttei az oltár körül helyezkedtek el – Davy-lámpákkal és az ereklye, régi Szent Borbála-bányászszászlóval (1895) megtisztelve a Borbála-napi. A rendezvény az addigi korszakot lezáró, a bányász réteggaléria gazdagodásának jelentős eseménye volt, megteremtette a kettős bányásznapi egységét.

A bányászat szerkezetátalakításának utolsó korszakát élte akkor. Az ágazat megint történelmi helyzetbe került. A kormányzat méltányolta a bányász hagyományt, törvénybe iktatta a két jeles napot. Az 1993. évi XLVIII. törvény, a Bányatörvény VI. részének *A bányászok erkölcsi és anyagi megbecsülése című része* (49/A. § [1]) kimondja: „A szakmai hagyományoknak megfelelően minden év szeptemberének első vasárnapját »Bányásznapi« és december 4-ikét »Borbála-napi« címen ünneplik meg az ország bányászaival.” A Magyar Bányászati Szövetség feladatként határozta meg *A Magyar Bányászati Szövetség jogállása, célkitűzései, kapcsolatrendszere a hazai bányászat érdekérvényesítésében* cím alatt: „A bányászat társadalmi megbecsülésének erősítése, PR tevékenység, a bányászat törvényben deklarált ünnepe-

⁷ Gergely Ernő: Adatok Szent Borbála tiszteletének kialakulásához. Mecseki Bányász 1990. július 4. 12–13.

⁸ Csath Béla: A szent Borbála megemlékezés hiteles története. 30 évvel ezelőtt történt a Borbála-napi megemlékezések elindítása. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat 2020.1. 24–26.

inek megrendezése a társ szervezetekkel közösen (Bányásznapi és Szt. Borbála napi országos központi ünnepei)."

1993-ban a Magyar Köztársaság ipari minisztere megalapította a *Szent Borbála-érmét*, melyet azóta is minden évben az érdemes bányászati tevékenység elismeréséért osztanak ki.

Az elmúlt század utolsó évtizede a Borbála-kultusz új virágkorát hozta hazánkban. A bányászszakszervezet magáénak tartja a bányászat jeles napjait, kiemelkedő feladatának tartja a hagyományápolást. A művelődési tevékenységet, meg az egyre szélesebb körű bányász hagyományörzési feladatokat a BDSZ által alapított Országos Bányász Kulturális és Hagyományörző Szövetség irányítja. A Bányász Kultúráért Alapítvány a művelődés és a kultúra területén az intézmények kiemelt programjaihoz, az amatőr művészeti együttesek munkájához, a zenekari események rendezéséhez nyújt segítséget, támogatást. A Bányászokért Alapítvány rendezvények és kiadványok támogatásával segíti a bányász-hagyományok ápolását. Minden év szeptemberének első vasárnapján a Bányásznapot, december 4-én pedig Szent Borbálát, a bányászok védőszentjét ünnepeljük. A szakmák közül a bányászat az egyedüli, amelynek törvénybe iktatottan két jeles napja van. A Borbála-jelenség figyelemre méltó – írja Tóth János –, „mert egybeesik a bányászat és a bányászok társadalmi megbecsültségének gyors hanyatlásával. Talán az is kifejeződik ebben, hogy a bányászok az utóbbi évtizedek keserű csalódásai után már csak az égiektől várhattak/várhatnak segítséget.”⁹

Az 1989-es történelmi és politikai változások a társadalom számára számos területen hoztak megújulást. Ismét megjelenhettek az 1989 előtti korszak szelektív kultúrpolitikájával szemben azok a társadalmi tevékenységek, amelyek valós értékekhez és emberi érzelmekhez kötődnek. Ennek példája a bányász kulturális örökség védelme és megőrzése érdekében kinyilvánított hagyományfenntartás, az ünnep, Szent Borbála-nap.

Krisztián Béla

Határtalanul

Dobó István örökségének ápolása

A Kárpát-medence kulturális örökségének elemei sok szállal kapcsolódnak egymáshoz. Bár a trianoni békediktátum következtében az örökségi elemeket sok esetben ma már más-más államban találhatjuk, az ott élők természetes igénye, hogy annak egészét gondozzák, ápolják. A szerencsére napjainkban már gazdagnak mondható példatárból Dobó István örökségének ápolását tájuk az olvasó elé.

Dobó Szerednyén született 1500 körül. A Kárpátalján fekvő település ma Ukrajnához tartozik. Életének kiemelkedő periódusa az a négy esztendő volt 1548 – 1552 között, amikor Egerben a vár kapitányaként szolgált. Ahol egy kiemelkedő felkészítő időszak után példamutatóan irányította, 38 napon át, a korabeli világ egyik meghatározó hadseregével szembeni hősiesség helytállást. A több mint hetven évet élt egri hőst családi birtokának temp-lomában helyezték örök nyugalomra 1572-ben, a falu, Dobóruszka ma Szlovákiában van.

⁹ Tóth János: Szent Borbála hagyománya. Természettudományi Közöny 148. évf. 2017. 1. füz. 35–37.